

До спеціалізованої вченої ради ДФ 41.086.018
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ВІДЗИВ
офіційного опонента
на дисертацію Сороки Ігоря Олександровича на тему
«Міжнародно-правовий статус осіб, що шукають притулку»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 081 – Право

Актуальність дисертаційного дослідження Сороки І.О. зумовлена безперечною актуальністю викликів, пов'язаних із потребою вірного обрання балансу інтересів між правам людини, зокрема біженців, та інтересами суспільства, зокрема у вимірі національної безпеки. Важливість цього питання підкреслюється активною правотворчою та правозастосовною роботою, що триває в Україні щодо захисту прав біженців. Вказана проблематика залишається важливим предметом розгляду міжнародних структур, зокрема Європейським судом з прав людини, у справах за індивідуальними зверненнями, зокрема проти України.

Актуальність обраної теми дисертації також зумовлена чинниками міжнародно-правової реальності: збільшенням в останніх роках кількості збройних конфліктів, кризових ситуацій, стихійних лих та переслідувань широких груп населення у авторитарних країнах сучасності. Це зумовлює загальне збільшення кількості осіб що шукають притулку, зокрема в Україні.

Як вірно вказує автор, станом на кінець 2018 року в Україні мешкало більше двох тисяч визнаних біженців та осіб, які користуються додатковим захистом, та понад п'ять тисяч шукачів притулку. Також слід погодитися із Сорокою І.О. у тому, що значущість проблематики міжнародно-правового статусу шукачів притулку для нашої держави зростає через географічне розташування країни на перетині світових міграційних потоків, в яких вона одночасно є країною призначення та країною транзиту для шукачів притулку.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації. Обравши в якості предмету дослідження

міжнародно-правовий статус шукачів притулку, автор цілком правомірно акцентував увагу на таких ключових аспектах проблеми, як еволюція становлення права притулку в міжнародно-правовій думці, праві та практиці; принципи міжнародного права притулку, специфіка шукачів притулку як особливого стану особи, практика Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), Ради Європи та Європейського суду з прав людини щодо шукачів притулку.

Теоретичну основу дослідження Сороки І.О. склали праці зарубіжних та вітчизняних науковців в галузях міжнародного публічного права, міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права. Варто відзначити залучення до джерельної бази значної кількості відповідних міжнародно-правових актів та актів національного законодавства щодо захисту шукачів притулку та інших категорій осіб, які склали нормативну та емпіричну базу дослідження.

У дисертації здобувачем застосовано систему загальнонаукових та спеціальних методів, що становлять *методологічну основу* дослідження. Так, вдало застосовуючи історичний, герменевтичний, формально-логічний, догматичний метод, метод узагальнення, порівняльно-правовий метод та методи аналізу, синтезу, дедукції та індукції, дослідник робить достовірні і обґрунтовані висновки щодо складових статусу особи, яка шукає притулку, визначення даного явища у вимірі наявної широкомасштабної нормотворчої та правозастосовної практики, договірного та інституційного механізму захисту осіб, що шукають притулку.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукова новизна дисертаційного дослідження Сороки І.О. полягає насамперед в тому, що воно стало новаторським комплексним монографічним дослідженням міжнародно-правового статусу осіб, які шукають на притулок. Наукова новизна отриманих автором результатів, зокрема, полягає в наступному:

- здобувачем надано концептуальне обґрунтування права на виживання як основи усієї системи прав і обов'язків шукачів притулку, продемонстровано, що право на виживання становить фундаментальну засаду виникнення в особи права на притулок та всіх інших прав, пов'язаних з пошуком притулку;

- дисертантом охарактеризовано особливості формування нових норм та інститутів міжнародного права притулку через практику органів ООН, зокрема Управління Верховного Уповноваженого ООН у справах біженців;

- автором доведено існування права притулку як особливого інституту права України, що сформувався та розвивається під впливом міжнародного права та у зв'язку з необхідністю гармонізації законодавства України з правом ЄС;

- здобувачем оновлене наукові погляди на причини виникнення стану пошуку притулку з причини відсутності в права особи шукати притулок кореспондуючого обов'язку держав надавати притулок, що призводить до тривалих періодів перебування осіб, які змушені залишити країну свого громадянства чи постійного проживання через загрозу, в стані правової невизначеності, коли таким особам надається захист лише нормами міжнародного права за відсутності захисту з боку будь-якої держави.

Практичне значення одержаних результатів. Слід відзначити, що з огляду на зміст отриманих наукових результатів, вони відзначаються не лише науковою новизною, але й практичним значенням. Викладені в дисертаційній роботі Сороки І.О. положення можуть бути використані в: науково-дослідній роботі, а саме для дослідження характеру міжнародно-правових зобов'язань України по відношенню до шукачів притулку та пошуку шляхів для подальшого наближення права України в цьому питанні до міжнародно-правових стандартів, у навчальному процесі, зокрема при викладанні навчальних курсів та дисциплін з міжнародного права, міжнародного права прав людини, міжнародного та європейського права притулку, практики міжнародних судових органів, при підготовці навчальних і методичних матеріалів, а також у нормотворчій та правозастосовній діяльності.

Оцінка змісту дисертації. Структура та зміст дисертаційного дослідження Сороки І.О. зумовлені поставленою метою та дослідницькими завданнями. В дисертації в логічній послідовності розкрито основні аспекти теми, зроблено відповідні висновки та надано рекомендації.

Перший розділ дисертації присвячено дослідженню поняття та генези права притулку в міжнародному праві, зокрема становленню цього права, його принципам та статусу «шукача притулку». Необхідно відзначити зроблений автором ґрунтовний аналіз етапів становлення міжнародно-правового інституту шукачів притулку. Заслуговує уваги теза автора про те, що стан шукача притулку може виникати не тільки при перетинанні державного кордону, але й всередині держави у зв'язку з певними подіями в країні походження, що в такому випадку, всі права та обов'язки, пов'язані з таким станом, чинні для особи з моменту виникнення обставин, які зробили її шукачем притулку *surplace*. Як влучно вказує здобувач, з урахуванням всіх вищенаведених особливостей, шукача притулку слід визначити як особу, яка звернулася до держави за отриманням статусу біженця, однак ще не отримала відповіді на своє звернення, або оскаржує негативну відповідь в судовому порядку (ст. 77). Слід погодитися з автором, що дослідженим міжнародно-правові документи хоча і декларують право отримувати притулок, але залишають його в сфері державного суверенітету і жодним чином прямо не зобов'язують держави надавати притулок безумовно (ст. 72).

Другий розділ дослідження присвячений нормативно-інституційному забезпеченню права на притулок у міжнародному праві, зокрема у системі ООН, в праві Ради Європи та Європейського Союзу. Як влучно вказує у цій частині роботи автор, за Конвенцією про статус біженців 1951 року, такий режим передбачає ставлення до біженців, як до власних громадян, тобто в такій ситуації шукач притулку виступає одночасно шукачем громадянства тієї країни, де він знаходиться. При цьому, вказує здобувач, застосування цього режиму обумовлює ряд питань, зокрема чи слід прирівнювати одна до одної процедури надання притулку та надання громадянства, адже шукач притулку може і не прагнути отримати громадянство країни, де він отримує притулок (с. 79).

Як вірно констатує автор, саме надання гуманітарної допомоги є головним повноваженням УВКБ ООН, яке від початку створювалося як гуманітарна організація. Проте воно є не єдиним і було доповнено функцією забезпечення ефективності процедур надання притулку в державах та процедур захисту міжнародними інституціями, а також ефективності матеріальних і процедурних гарантій, пов'язаних з притулком, таких як принцип заборони висилки. У дослідженні влучно вказане, що представництва УВКБ в різних країнах можуть самі розробляти критерії надання допомоги шукачам притулку в залежності від місцевих умов, враховуючи потребу в допомозі, можливостях регіонального представництва, ситуації в країні, можливостей країни, тощо. Водночас, такі критерії повинні відповідати спільним стандартам ООН та забезпечувати глобальну рівність шукачів притулку (с. 84).

Як влучно вказує автор, у сучасному міжнародному праві спостерігається трансформація міжнародного права притулку з інституту міжнародного права прав людини на окрему галузь міжнародного права. Ця галузь, додає здобувач, становить собою сукупність правових норм, принципів і практики, спрямованих на захист осіб, які вимушені покинути місце свого постійного проживання через загрозу їхньому життю, здоров'ю, свободі, чи аналогічні загрози їхнім близьким. За своєю сутністю, право притулку ширше за право біженства чи міграції, влучно відзначає дослідник, а тому воно виходить з того, що особа, яка вимушена шукати притулку, перебуває в особливо вразливому становищі і потребує особливого захисту. Отже, вірно додає здобувач, право притулку певним чином протистоїть раннім підходам в праві біженців, які прив'язувалися до конкретної ситуації чи країни походження (с. 92).

Третя частина роботи присвячена імплементації автором норм права та притулок у практиці міжнародних організацій та держав, та містить аналіз роботи УВКБ ООН, Ради Європи та Європейського суду з прав людини, а також імплементацію цих стандартів в законодавство і практику України.

У цьому контексті варто звернути особливу увагу на авторську позицію щодо специфіки такої групи шукачів притулку, як особи літнього віку. У дослідженні

вказане, що саодинокі літні люди часто не можуть розраховувати на традиційну мережу підтримки, яка була доступна в країні походження, їм не вистачає інформації про свої права та про доступні їм засоби, вони можуть не бути мобільними або відчувати себе досить впевнено, щоб звернутися за допомогою, важлива документація може бути залишена в країні походження. Тому, як вірно вказує дослідник, відсутність мобільності, почуття ізоляції та покинутості, а також наявність хронічних хвороб є факторами, які приймаючі органи влади повинні враховувати при розробці адекватної політики прийому для цієї групи (с. 136).

На окрему увагу заслуговують зроблені в дисертаційному дослідженні висновки про те, що в українському праві сформувалася самостійна система, що регулює відносини, пов'язані з пошуком притулку іноземцями та особами без громадянства в Україні, а також з їхнім перебуванням в Україні в процесі пошуку притулку в інших країнах. Еволюція українського законодавства і практики щодо шукачів притулку зумовлюється його приведенням у відповідність до міжнародного права та гармонізацією з правом Європейського Союзу (с. 180).

Зауваження і дискусійні положення дисертації. Як і будь-яке дисертаційне дослідження робота Сороки І.О. не позбавлена недоліків.

1. У підрозділі 1.1 та у висновках своєї роботи автор згадує категорію дипломатичного притулку як переховування особи у іноземній дипломатичній місії від влади країни перебування або країни походження цієї особи. При цьому зазначається, що «з ХІХ століття дипломатичний притулок розглядається вже як виняток, зловживання дипломатичним імунітетом, втручання у внутрішні справи держав» та що спостерігається «поступове відмирання дипломатичного притулку», що «дипломатична форма [притулку] практично відійшла у минуле». При цьому здобувач посилається на п. 3 ст. 41 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року, який заборонив використовувати приміщення представництва з метою, несумісним з його функціями (с. 36, 37). Спираючись на ці тези автор дисертаційного дослідження констатує, що «право притулку в ньому

розглядається виключно як право територіального притулку, але не як право дипломатичного притулку».

Слід зазначити, що насправді випадки дипломатичного притулку залишаються непоодинокими. Зокрема існувала чисельна та варіативна практика переховування радянських громадян у посольствах демократичних країн в СРСР. Загальновідомим є факт перебування Джуліана Асанджа у посольстві Еквадору в Великобританії з 2012 до 2019 рік, зокрема із наданням йому потім статусу біженця. У справі переховування білоруських громадян Віталія та Владислава Кузнечиків з вересня 2020 року та досі у посольстві Швеції в Мінську наразі діє припис Комітету з протидії катувань Ради Європи до Швеції щодо неприпустимості видачі Кузнечиків до влади Білорусі. Серед багатьох випадків застосування чи спроб застосування дипломатичного притулку у посольствах другої половини XX ст. та початку XXI ст., незалежно від кінцевого результату розвитку ситуації, наразі невідомо жодного випадку, щоб це стало підставою обмеження для роботи відповідних посольств, або для спорів у міжнародних інституціях чи в рамках переговорів щодо застосування Віденської конвенції 1961 р. тощо.

А отже інститут дипломатичного притулку, хоча не є та й не може бути масовим, є важливим та цікавим елементом притулку у міжнародному праві.

2. Автор послідовно позиціонує у роботі статус шукачів притулку як такий, що особи нібито мають до моменту отримання статусу біженця (або, відповідно до остаточної відмови у такому статусі). (с. 176, 177, 179 висновків роботи тощо). Водночас здобувач заявляє, що «праву осіб шукати притулок не відповідає обов'язок держав надавати притулок. Надання притулку є актом суверенної волі держави» (с. 177). Вбачається що таке розуміння шукачів притулку є занадто вузьким та водночас – суперечливим.

Адже міжнародно-правовий статус біженців регламентується насамперед Конвенцією 1951 р. та Протоколом до неї 1967 р. Водночас у світі є багато держав, які не приєдналися до обох цих документів (В'єтнам, Індія, Індонезія, Монголія, Узбекистан тощо) а тому ці країни не можуть надавати особам на

власній території статус біженця згідно його визначенню у сучасному міжнародному праві. Але ці країни водночас звісно не позбавлені права надавати іноземцям притулок, вони користуються цим правом та регламентують відповідні процедури у власному законодавстві. Прикладом, за п. 22 ст. 93 чинної наразі Конституції Узбекистану 1992 року президент цієї держави вирішує питання надання політичного притулку.

Отже шукачі притулку можуть мати у певних країнах відповідний статус узагалі без прив'язки до статусу біженця, і тоді та саме тоді цей статус дійсно може бути отриманим виключно через суверенну волю держави, яка щодо них ніяких передбачених універсальними чи регіональними договорами обов'язків дійсно за таких умов не має. Але водночас у країнах, для яких чинними є Конвенція 1951 р. та Протокол до неї 1967 р. описаний у дисертаційному дослідженні (та дійсно найбільш поширений у практичному житті) статус «тимчасового» шукача притулку, як проміжний для статусу біженця, аж ніяк не залежить від волі держави. Як раз в цій ситуації воля держави є пов'язаною вимогами Конвенції 1951 р. і статус шукачів притулку ця країна надає не реалізуючи своє право, а виконуючи власний обов'язок. Більш того держава має значно більше підстав для відмови у статусі біженця, ніж для відмови у такому «тимчасовому» статусі шукача притулку.

Тому інститут шукачів притулку є дещо ширшим, ніж вказане у роботі і не завжди пов'язаний з біженством, хоча очевидно що у абсолютній більшості випадків шукачі притулку мають намір його отримати дійсно для подальшого набуття статусу біженця у відповідних країнах.

3. Вбачається, що робота значно виграла б, якщо автором були досліджені конкретні рішення конвенційних органів ООН, у яких досліджувалися звернення шукачів притулку щодо порушення їх прав. Прикладом, автор вірно визнає у роботі важливість практики Комітету з прав людини ООН, але жодної позиції цього органу та інших комітетів ООН у конкретній справі не наводить. Також було б цікавим дослідити діяльність щодо шукачів притулку Ради з прав людини

ООН та системи Спеціальних доповідачів та незалежних експертів, які діють під її егідою.

4. Автор досліджує рішення Європейського суду з прав людини щодо шукачів притулку як у підрозділі 3.2 так і в підрозділі 3.3 роботи (щодо справ проти України). Вбачалося б доцільнішим дослідити у роботі всю практику Європейського суду, як джерело відповідних міжнародних стандартів, спільно, а у підрозділі 3.3 зосередитися на практичній реалізації відповідних стандартів в Україні.

5. Згадуючи у дослідженні про ситуацію міждержавного збройного конфлікту в Україні, яка безперечно впливає на статус шукачів притулку, автор не розкриває це важливе питання. Зокрема було б цікаво побачити у дослідженні практику розгляду справ українських шукачів притулку в третіх країнах з урахуванням ситуації конфлікту та окупованих територій. Окремим цікавим питанням могло б стати зловживання інститутом шукачів притулку для громадян України з боку держави-агресора, зокрема й на тимчасово окупованих територіях.

Але необхідно зазначити, що висловлені зауваження не знижують високий рівень дослідження та його позитивну оцінку.

Повнота викладу наукових положень дисертації в опублікованих працях. Основні положення і результати дисертаційного дослідження відображено у 14 наукових публікаціях, 6 з яких опубліковано у наукових фахових виданнях, що входять до затвердженого переліку, 2 – у зарубіжних наукових виданнях, 6 – у тезах доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Положення дисертації з елементами наукової новизни є авторськими розробками здобувача. Усі публікації Сороки І.О. підготовлені на належному науковому рівні й достатньо повно репрезентують матеріали дисертації. Комплексне опрацювання наукових джерел та спеціальної літератури, сформульовані власні узагальнення та висновки не викликають сумнівів у достовірності й свідчать про наукову зрілість здобувачу, в також наукову та практичну цінність її дисертаційного дослідження.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Фактів порушень академічної доброчесності в дисертації і в наукових публікаціях не виявлено.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Зміст дисертаційної роботи висвітлений достатньо повно, виклад запропонованих в роботі положень базується на ґрунтовному опрацюванні літературних джерел з проблематики дисертаційного дослідження. Автор сформулював свої висновки, які здатні стати значним внеском у розвиток міжнародного права. В цілому дисертація Сорока І.О. є самостійним, завершеним науковим дослідженням, присвяченим теоретико-правовому дослідженню міжнародно-правового статусу осіб що шукають притулку.

Підсумовуючи аналіз змісту дисертації Сороки Ігоря Олександровича на тему: «Міжнародно-правовий статус осіб що шукають притулку» за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінетів Міністрів України від 23 серпня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 року № 283), пункту 10 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167 (зі змінами від 21 жовтня 2020 року № 979), а її автор на підставі оприлюдненого захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор

головний науковий співробітник

відділу європейського права та міжнародної інтеграції

Інституту законодавства Верховної Ради України

Б.В. БАБІН